

Camino Cahier 4

Relieken

De actualiteit van krachtvoorwerpen

Paul Post & Suzanne van der Beek (red.)

Camino Academie
2019

Verslag van de Expertmeeting 2018

Relieken: de actualiteit van krachtvoorwerpen'¹

Vooraf

Na de expertmeeting *Relieken: de actualiteit van krachtvoorwerpen* werd op de site van de Camino Academie (www.caminoacademie.nl) een uitgebreid verslag van de bijeenkomst gepubliceerd. Delen uit dat verslag zijn hernomen om dit hoofdstuk te vormen, dat zich met name richt op onderdelen die niet integraal in dit Cahier konden worden opgenomen. Dat betreft drie elementen van de dag: de inleiding van Suzanne van der Beek (hoewel de kern daarvan in de inleiding van dit cahier terugkeert), de lezing van Inge Schriemer, en het krachtvoorwerp, de wandelstaf van Anja Seunninga. Verder wordt in dit hoofdstuk een impressie gegeven van de vragen en discussie naar aanleiding van de voordrachten. De auteurs van het oorspronkelijke uitgebreide verslag zijn Herman Holtmaat en Bart Simmelink.

Opening van de dag

De dag werd geopend door de dagvoorzitter, **Suzanne van der Beek** (docent aan Tilburg University, lid van de stuurgroep van de Camino Academie en van het bestuur van het Nederlands Genootschap van Sint Jacob) die alle aanwezigen verwelkomt en de achtergrond van de bijeenkomst toelicht. De Camino Academie is een platform om wetenschappelijke kennis en praktijkkennis van ervaringsdeskundigen bij elkaar te brengen, om mensen van elkaar en met elkaar te laten leren. Vandaag gebeurt dat rond het thema 'Relieken en krachtvoorwerpen'. Een relik is een tastbaar overblijfsel dat herinnert aan en een verbinding legt met een (gedenkwaardig) persoon, een plek of een gebeurtenis. Relieken hebben voor mensen vaak grote waarde en ze vertegenwoordigen voor hen een bepaalde

¹ Paul Post stelde dit verslag samen op basis van eerdere verslagleggingen. Herman Holtmaat maakte een verslag van de discussies, Wiep Koehoorn heeft voor zijn blog een verslag van de lezingen gemaakt. Op basis daarvan en op basis van de powerpoint sheets van de lezingen heeft Bart Simmelink het verslag voor de website gemaakt:

<https://www.caminoacademie.nl/agenda/expertmeeting-2018-verslag/> (gezien juli 2018).

kracht. Via zo'n krachtvoorwerp kom je in contact met een bepaalde persoon of gebeurtenis. Ten aanzien van zo'n krachtvoorwerp kun je nu allerlei vragen stellen, zoals: Wat is de betekenis ervan? Is die betekenis blijvend? Hoe wordt dat voorwerp gebruikt? En van wie of voor wie is dit krachtvoorwerp? Waar kom je krachtvoorwerpen tegen? En welke rol spelen ze? In de presentaties van vandaag en in de krachtvoorwerpen die gepresenteerd worden komen dat soort vragen vanuit een brede invalshoek aan de orde.

De relieken tentoonstelling in Museum Catharijneconvent: keuzes en dilemma's (én de uitwerking)

Inge Schriemer, conservator van het Museum Catharijneconvent, vertelt over hoe de tentoonstelling over relieken die de prikkel vormde voor de expertmeeting tot stand is gekomen. Initiatief ervoor lag bij dr. Janneke Raaijmakers (Universiteit Utrecht), die zich in haar onderzoek (het betreft een NWO VIDI project) richt op relieken en reliëkverering in de middeleeuwen. Zij kwam met de suggestie om dit thema te kiezen voor een tentoonstelling. Museum Catharijneconvent vulde dit aan met literatuuronderzoek, ervaringen van andere tentoonstellingen (bijvoorbeeld de eigen tentoonstelling 'De weg naar de hemel' (2001) en 'Treasures of Heaven' (2011) van het British Museum), actuele berichtgeving in diverse media en diverse gesprekken met experts.

De meeste mensen denken bij relieken nog altijd aan botten of andere lichaamsresten die opgenomen zijn in fraai vormgegeven reliëkhouders. Maar vroeger ging het bij relieken ook om bijvoorbeeld zand, planten en steentjes, die men meenam van een voor hen bijzondere plaats. Eén definitie van reliëk (maar er zijn ook andere definities mogelijk) is dat een reliëk afkomstig is van een specifiek persoon of daarmee in contact is geweest. En bovendien dat deze persoon betekenis heeft voor een grote groep mensen, dat mensen een bijzondere kracht of werking aan het voorwerp ontlenen en moeite willen doen om het in bezit te krijgen of erbij in de buurt te komen (bv. via pelgrimsreizen).

Voor de opzet van de tentoonstelling stonden enkele centrale vragen als doelstellingen centraal. Wat is de kracht van relieken, waarom worden ze gekoesterd en wat heeft dat met ons zelf te maken? Daarnaast wil de tentoonstelling mensen laten kennismaken met een eeuwenoud, universeel fenomeen door relieken uit verschillende tijden, culturen en religies te laten zien. Vanuit dat perspectief worden verschillende thema's belicht zoals de massa-verering van relieken die verbonden zijn met (heilige) plaatsen zoals de gouden rots in Myanmar met een haar van de Boeddha, en de Ka'aba in Mekka. Maar ook een Maradonna-altaar in Napels is in de tentoonstelling te zien.

Vervolgens wordt gekeken naar de kracht die mensen aan relieken toekennen, bijvoorbeeld aan botjes en stenen, maar ook aan doeken met lichaamsvocht van christelijke heiligen, en aan gordijnfragmenten uit de Grote Moskee van Medina. Ook wordt aandacht besteed aan de relatie van kracht en macht, aan het belang van relieken voor machthebbers. Zo zijn er kronen die als reliekhouder dienen, zijn er oorlogen gevoerd om relieken en zijn relieken gebruikt om een eed op af te leggen. Vervolgens gaat de aandacht uit naar het belang van relieken voor bepaalde gemeenschappen. Relieken worden bijvoorbeeld bewaard in een gebouw of in een altaar, zijn verbonden met een bepaald gedachtengoed of worden gebruikt in rituelen. Aan het eind van de tentoonstelling zijn er relieken die voor mensen privé van belang zijn.

Bij het organiseren van zo'n tentoonstelling sta je voor uiteenlopende keuzes en dilemma's, ook omdat er zowel overeenkomsten als verschillen zijn tussen relieken. Als voorbeeld van een overeenkomst is er in de tentoonstelling zowel een Mariabeeld als een *bodhisattva* met de voorwerpen die daarin, vaak over een langere periode verspreid, waren opgenomen. Ook spelen in verschillende religies gebedssnoeren, heilig water of zand, en lichaamsreliken een rol en zijn op de tentoonstelling dat soort relieken te zien.

De tentoonstelling laat ook zien dat voor iedereen een reliek iets anders is. Voor sommige mensen is bijvoorbeeld een restant van de bunkers in Normandië, een gedeelte van de Berlijnse muur, een jas met haar van vrienden of een motorpak dat na een ongeluk losgesneden moest worden een reliek. Bij relieken hoeft het niet te gaan over de vraag of het klopt, maar gaat het over de waarde die een reliek voor bepaalde mensen heeft. Wat voor de één een reliek is, hoeft het voor een ander dus niet te zijn. Na afloop van het bezichtigen ervan kun je bij jezelf te rade gaan over wat (volgens) jou(w) relieken zijn.

Naar aanleiding van **vragen** uit de zaal wordt ingegaan op de volgende onderwerpen:

- Relieken hoeven niet persé fysieke voorwerpen te zijn. Ook virtuele dingen kunnen relieken zijn, want alhoewel veel relieken wel tastbaar zijn, kan bijvoorbeeld een filmpje of een geluidsfragment ook dezelfde waarde en functie hebben voor bepaalde mensen.
- Is te verklaren dat eenzelfde soort bijzondere gebeurtenis min of meer tegelijkertijd op verschillende plekken voorkomt? Je ziet inderdaad dat in een bepaald tijdvak soortgelijke uitzonderlijke gebeurtenissen voorkomen. Denk bijvoorbeeld aan Bernadette in Lourdes die een verschijning van Maria

meende te zien. Er zijn meer verschijningen gerapporteerd door herderinnetjes in die tijd. Dus een dergelijk fenomeen is niet ongewoon, maar daarmee is het nog niet verklaard.

- Om voorwerpen in bruikleen te krijgen, was het belangrijk om van tevoren een uitgebreide voorstudie te doen en ook met potentiële bruikleengevers gesprekken te voeren? Belangrijk is geweest dat het museum de bruikleengever steeds een idee kon geven hoe het object tentoongesteld zou worden, bijvoorbeeld niet collectief, maar met nadruk op uniciteit, met aandacht voor de culturele achtergrond en respect voor rituele aspecten ten aanzien van een object. Een voorbeeld: sommige relieken van religieuze oorsprong mag je niet onder heuphoogte tentoonstellen, dus je moet daarmee rekening houden als je zo'n tentoonstelling organiseert.
- De tentoonstelling focust niet op de intrinsieke waarde, maar op de betekenis die aan het object wordt toegekend door een individu, groep of gemeenschap. Zo zou bij wijze van spreken de microfoon de we gebruiken een bijzondere betekenis kunnen krijgen. Ook multimedia-producten kunnen 'iconisch' worden, denk bijvoorbeeld aan een videoverslag van de begrafenis van Diana.
- Er is geen onderzoek bekend waarin gemeten wordt welke energie een voorwerp uitstraalt. Het museum heeft daar ook geen onderzoek naar gedaan. De betekenis, de 'magie', herken je aan hoe mensen het object beleven, de verhalen die ze erover vertellen. Bijvoorbeeld: bij het zien van de wurgdoek van de heilige Cunera waren sommige mensen tot tranen toe geroerd.

Krachtvoorwerp 1: Een pelgrimsstaf

In het eerste intermezzo vertelt **Anja Seunninga** het verhaal over haar pelgrimsstaf, die ze onderweg op haar Camino heeft gekocht en waar ze allerlei zaken aan heeft bevestigd die ze onderweg vond.

Mijn krachtvoorwerp is mijn pelgrimsstaf. Gaandeweg heb ik de staf gepimpt met van alles wat ik op mijn weg vond. Haarelastieken, veren, een veter, touwtjes, bloemen. Nog weer later een klein vogeltje dat ik op een rommelmarkt kocht. Dit vogeltje bevestigde ik bovenop mijn pelgrimsstaf. Mede vanwege regen en wind heb ik een nestje rond dit vogeltje gemaakt van veren en mos ter bescherming. Het is een bijzonder en kleurrijk geheel geworden.

Deze pelgrimsstaf met alle aanhangsels gaf haar kracht in verbondenheid met de natuur en met voor(t)gaande pelgrims; bovendien bleek het een middel om makkelijk met anderen in contact te komen.

Het was een eyecatcher, mensen reageerden blij verrast op mijn staf, kwamen met waardering en suggesties of gaven mij iets om de staf nog mooier te maken. Gaandeweg is ze verbonden geraakt met een keur aan verhalen.

Zo ontstaat als vanzelf een mooi gesprek onderweg. Haar pelgrimsstaf haalt bij haar thuis – weer terug van de pelgrimstocht – steeds weer de herinneringen van toen en de lol van onderweg naar boven.

Dit jaar heb ik weer gelopen. Niet met de staf overigens. Ik wilde iets meenemen van huis om te geven en te verbinden. Ik heb kleine kaartjes gemaakt met voor mij mooie en relevante teksten; inspiratiekaartjes. Deze deelde ik bij gelegenheid uit aan medepelgrims. Ook dit bleek voor mij een krachtvoorwerp te zijn.

Souvenirs van de doden – de kracht van voorwerpen in de rouwcultuur

De tweede lezing wordt gehouden door **Guus Sluiter**, kunsthistoricus en directeur van het Nederlands Uitvaart Museum ‘Tot Zover’ in Amsterdam. Zijn verhaal over voorwerpen in de rouwcultuur is toegespitst op de Nederlandse cultuur en is in dit Cahier opgenomen.

Naar aanleiding van **vragen** uit de zaal wordt ingegaan op de volgende onderwerpen:

- Het ongevraagd maken van een vingerafdruk van de overledene was recentelijk in het nieuws. Een deelnemster aan de dag vertelt dat ze bij het overlijden van haar moeder, enkele jaren terug, op zeer onaangename wijze werd geconfronteerd met die praktijk. Haar moeder had de oorlog meegemaakt en was allergisch voor het afnemen van vingerafdrukken en soortelijke identificatieprocedures. Ze was zeer geschokt dat het maken van een vingerafdruk van haar moeder aan de familie min of meer werd opgedrongen.
- Vroeger hadden relieken ook een communicatieve functie voor de gemeenschap, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de gewoonte dat nabestaanden een tijdlang rouwkleding plachten te dragen. Ook tegenwoordig komt dat nog wel voor.

Naast rouwkleding kan men ook denken aan een rouwband die voetballers weleens dragen als een van hun spelers is overleden. Ook bidprentjes vervullen zo'n functie. Kunstenaars spelen daar soms weer op in.

Krachtvoorwerp 2: De mezoëza

In het tweede intermezzo vertelt **Guus van Gunst** over het krachtvoorwerp dat hij bij zich heeft, een *mezoëza*. Zijn presentatie is opgenomen in dit Cahier.

The Lampedusa Cross en andere actuele 'grensdoden relieken'

Paul Post, hoogleraar Ritual Studies, Tilburg University, spreekt over actuele relieken en neemt de zogenoemde Lampedusa-kruisen, zoals bijvoorbeeld vanaf 2015 in het British museum tentoongesteld wordt, als uitgangspunt. Deze lezing treft men geannoteerd in dit Cahier aan.

Naar aanleiding van **vragen** uit de zaal wordt ingegaan op de volgende onderwerpen:

- Ook souvenirs kunnen ervaren worden als een relik of krachtvoorwerp. De grens tussen relik en krachtvoorwerp is niet scherp, eerder fluïde. Souvenirs zijn daar een voorbeeld van.
- Relieken en krachtvoorwerpen kunnen gezien worden als figurerend in een context van machtsrelaties, dat kan dus zowel macht als machteloosheid zijn. Soms heeft dat zelfs duivelse dimensies, denk daarbij aan de auto van Hitler of het pistool waarmee Pim Fortuyn werd vermoord. Beide zijn overblijfselen met betekenis, dus in letterlijke zin een relik.
- Betekenisgeving aan een relik of krachtvoorwerp is cultuur- en tijdgebonden. Voorbeelden uit andere culturen zijn er uiteraard ook, maar zelfs binnen eenzelfde context kan de betekenisgeving zeer verschillend zijn, al naar gelang de visie van de persoon of de groep. Zo nodigde de paus overlevenden van de schipbreuk bij Lampedusa in 2013 uit voor een ontvangst in het Vaticaan. Slechts enkelen kwamen opdagen. Die uitnodiging had binnen het referentiekader van de overlevenden geen betekenis, bezig als ze waren met hun verdere tocht op weg naar het noorden van Europa, in hun ogen het beloofde land.

Afrikaanse voorwerpen met kracht

Vierde en laatste spreker is **Harrie Leyten**, die in 2015 promoveerde op 'From Idol to Art. African Objects-with-power'. Voorheen was hij missionaris in Ghana en Afrikaconservator aan het Tropenmuseum in Amsterdam. Hij behandelde Afrikaanse krachtvoorwerpen. Zijn bijdrage is in dit Cahier opgenomen.

Naar aanleiding van **vragen** uit de zaal wordt ingegaan op de volgende onderwerpen:

- Hoe valt te verklaren dat mensen 'voelen' dat een object hen raakt en kracht geeft, terwijl het krachtvoorwerp van zichzelf geen 'kracht' heeft. Het zijn de mensen die er 'betekenis' in leggen, niet andersom. Betekenis toekennen kan individueel, maar ook collectief gebeuren. Uiteraard is de ene persoon er ontvankelijker voor dan de ander.
- De beeldjes in moderne westerse kleding hebben voor de jongeren dezelfde betekenis als de beeldjes in traditionele kleding. Ook al zijn het, in onze ogen, geen traditionele beeldjes meer, voor de jongeren uit deze West-Afrikaanse cultuur zijn deze beeldjes nog steeds verbonden met de oude traditie.

De expertmeeting werd **afgesloten** door Suzanne van der Beek. Zij bedankt alle sprekers, de deelnemers die hun persoonlijk krachtvoorwerp gepresenteerd hebben, de organisatoren en de catering voor hun bijdrage. Onder het genot van een hapje en een drankje wordt nog verder nagepraat.